

С.77. 15. Трофитмович В. Військова діяльність ОУН у 1939-1942 рр. // *Республіканець*. – 1994. – № 1. – С.65–71. 16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.3833, оп.1, спр.75, арк.1-14; Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). – Бібліотека, спр.3339, арк.1–17. 17. ДАЛО. Бібліотека, спр.3339, арк.1. 18. Там само, арк.2,5,8–17. 19. Хліборобський шлях. – 1941. – 21 верес. 20. Тинченко Я. Останній бій генерала // *Академія*. – 1995. – № 2. – С.15. 21. Бандера С. Перспективи Української революції. Видання Організації Українських Націоналістів. – 1978. – С.303–305. 22. Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – Нью-Йорк-Торонто-Лондон, 1970. – С.94. 23. Кальба М. “Нахтігаль” (курінь ДУН) у світлі фактів і документів. Денвер, 1984. – С.32–33; Кальба М. Дружини Українських Націоналістів. – Детройт, 1992. – С.109. 24. Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – С. 96–97. 25. Там само. – С.99. 26. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів, 1998. – С.145. 27. Там само. – С.145. 28. Лебідь М. Українська Повстанська Армія. Видання Пресового Бюро УГВР, – 1946. – С.11. 29. Побігущий Є. Дружини Українських Націоналістів ОУН-ДУН у 1941–1942 роках. Наша книгозбірня. – 1953. – Ч.13. – С.101.

С.О.Іващук

ЗАЛУЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ, БІЛОРУСІВ ТА ІНШИХ ГРОМАДЯН ДО РУХУ ОПОРУ ГІТЛЕРІВСЬКИМ ОКУПАНТАМ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬШІ НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

© Іващук С.О., 2000

Розглянуто проблеми залучення українців, білорусів та інших вихідців з СРСР, колишніх полонених, до антифашистської боротьби на території Польщі на початку німецько-радянської війни.

This article deals with the inducing of Ukrainians, Byelorussians and former citizens of the USSR, former prisoners of war to participate in the antifascist struggle on the territory of Poland at the beginning of German – Soviet war.

Вступ Радянського Союзу у війну проти фашистської Німеччини поклав початок другому етапу європейського руху Опору проти німецько-фашистських загарбників. Він викликав надію на звільнення від гітлерівського гніту всіх поневолених нею народів. Непередбачена ворогом мужня стійкість червоноармійців створювали в поневолених фашизмом країнах Європи сприятливі умови для нарощування та згуртування антифашистських сил і їх активізації. Розширюється партизанський рух в Югославії, Албанії, Греції, Франції та інших окупованих країнах. Активізується рух Опору проти гітлерівських

окупантів і в поневоленій Польщі. Вже 6 липня 1941 р. у зведенні Радінформбюро повідомлялось: “Все ширше розгортаються бойові дії партизанів на території окупованої німцями Польщі. Польські партизани ведуть мужню боротьбу проти своїх поневолювачів” [1].

Незважаючи на стійкість і мужність червоноармійців, армія терпіла невдачу, несла великі втрати в живій силі як вбитими, так і полоненими. У всіх, без винятку, війна полон був трагічною і ганебною сторінкою в житті воїна. Не мав згідно з довоєнним Статутом внутрішньої служби здаватись в полон і червоноармієць. Але як йому було поступити в скрутну хвилину, коли в червні 1941 р. часто на двох, а то й на трьох-п'ятьох бійців була одна гвинтівка?! Відповідно до цього і жахливі наслідки. За даними виданого в 1943 р. в Німеччині довідника для вищого генералітету вермахту, тільки в 1941 р. в полон потрапило 2 891 тисячі солдатів і офіцерів Червоної Армії. Тобто за перший рік число полонених перевищило число вбитих на 800 тисяч чоловік. За даними німецького комадування, потрапило в полон 5 754 тисяч радянських солдатів та офіцерів. За іншими даними, на 1 грудня 1941 р. в полоні опинилося 3 807 тисяч червоноармійців [2]. Значна частина цих полонених була розпорошена в спеціально підготовлених 40 таборах, які були розташовані на території Польщі. Розглядаючи полонених як своїх ідеологічних противників, смертельних ворогів націонал-соціалізму, гітлерівці жорстоко поводитись з ними, намагаючись їх знищити фізично. У вересні 1941 р. гітлерівці цинічно оголосили, що “...російські полонені не мають “юридичного” права на нормальне поводження з ними”. Відзначаючи варварське поводження гітлерівців з радянськими полоненими, польський інформаційний бюлетень, що виходив у Нью-Йорку, писав, що в Караловці Любінського воєводства військовополонені утримуються за колючим дротом під відкритим небом при температурі 30 градусів нижче нуля. Вони голодують, використовуються на найбільш важких роботах. Охорона вбиває всіх тих, хто падає від виснаження. В таких же жахливих умовах живуть полонені і в таборі Бенямінові [4].

Бажання вижити і продовжувати боротьбу з фашизмом змушувало полонених до втеч з таборів смерті. Вони втікали при різних обставинах: під час транспортування військовополонених до таборів; безпосередньо з самих таборів; під час конвоювання на роботи; з насильно організованих гітлерівцями робітничих загонів та ін. Скільки було здійснено втеч і скільки втекло полонених, встановити важко. За далеко неповними даними, які є в німецьких матеріалах, вказується, що з 22 червня 1941 р. до 1 травня 1944 р. радянськими військовополоненими, що знаходились на польських землях, здійснено 66 694 втечі [5]. Кількість втікачів становила понад 65 тисяч чоловік [6]. Втечі спочатку були стихійними і в багатьох випадках поодинокими. Але з часом вони ставали більш організованими і масовими. Так, 30 серпня 1941 р. тільки з табору N-316 Седльце, що у Варшавському воєводстві, втекло більше сотні полонених [7]. У вересні з цього ж табору втекло вже понад тисячу чоловік [8]. Декілька тисяч полонених втекло наступного дня з табору в Поднесьно, повіт Седльце [9]. 15 вересня з ешелону на станції під Торунем втекло 340 військовополонених, 28 вересня з ешелону на лінії Ченстохова-Ключборк – 130 [10]. Цим втечам і залученню втікачів до антифашистської боротьби в багатьох випадках сприяли підпільні групи “Молот і серп”, “Робітничо-селянська бойова організація”, “Союз визвольної боротьби” та інші. Сприяли у втечах і надавали всіляку допомогу полоненим також патріоти-одинаки, бійці Батальйонів Хлопських (БХ) – селянських загонів самозахисту (головним комендантом БХ був Ф.Каміньський – “Зенон Травіньський”. Начальником штабу – К.Банах – “Каміль”), окремих формувань Союзу збройної боротьби (СЗБ). У лютому 1942 р. СЗБ(ЗВЗ) був

перейменований в Армію Крайову (АК). До квітня 1943 р. її очолював С.Ровецький – “Грот”, а після його загибелі – Т.Коморовський – “Бур” [11].

Статовно допомоги, то комендантом БХ Седлецького округу Л. Коцьом навіть був виданий у серпні 1941 р. наказ до підлеглих загонів в якому він звертався з закликом до всіх поляків: “...незважаючи на політичні переконання, аби страждаючим в неволі полоненим надали допомогу, проявили сердечність в ім'я загального гуманізму. Треба пам'ятати, що це люди, які залишили вдома рідних і були взяті до неволі нашим спільним ворогом. Не можна нам забувати, що з того ж карабіна чи пістолета сьогодні ворог вбиває радянського військовополоненого, а завтра когось з нас. Не можна нам байдуже споглядати на масове знищення військовополонених, яких ворог вбиває всупереч усім міжнародним умовам” [12]. Слідуючи цьому чи іншим закликам-зверненням, а в першу чергу, на наш погляд, проявляючи людяність, вже у вересні 1941 р. загін БХ Ю. Абрамчика за участю бійців СЗБ-АК “Урагана” звільнив 75 полонених в районі Полична Козенецького повіту. Бійці загонів БХ Я.Соньти та В.Голомба під загальним командуванням Т.Войтиняка звільнили деяку кількість полонених, розгромивши табір в Закжувці, повіт Радом. Загін БХ А.Остальського, який діяв в районі Вельномлинува, атакував ескорт німецьких жандармів, що конвоювали радянських військовополонених. 36 осіб було визволено і відправлено в партизанські загони [13]. Значна частина військовополонених була звільнена 24 жовтня загоном БХ Ф.Банцажевського з місцевості Россош під час проведення акції проти табору для військовополонених, що знаходився в районі залізничної станції Бяла Подляска [14]. Допомогу полоненим, які втекли з табору в Совлінах, надали бійці загону СЗБ-АК В.Гаврони [15].

По-різному склалася доля в'язнів, що вирвалися на волю. Одні пішли на рідну землю, другі вважали своїм обов'язком вступити до загонів БХ чи СЗБ-АК, створити свої партизанські формування і продовжити боротьбу з фашизмом на території Польщі. Так, у загін БХ Ю. Вільчка вступили “Дмитро”, “Михайло”, “Василь”, “Микола” (прізвища невідомі – далі: п.н.) [16]. В загоні Я.Баньки боровся колишній полонений офіцер Новіков, який загинув 27 травня 1942 р. в бою з загоном жандармерії та есесівців у районі села Острови Барановські Кольбушовського повіту. Декілька радянських громадян знаходилось у загоні БХ М.Буркевича, який діяв у цьому ж повіті [17]. До складу загону СЗБ-АК В.Гаврони входило 4 радянських громадянина, серед них В.Азіат [18]. Стільки ж їх було в загоні СЗБ-АК, який дислокувався в районі села Лужна, повіт Горлице [19]. 18 колишніх полонених боролись в загоні БХ Я.Влодарчика, що налічував 40 чоловік. З 60 членів загону БХ К.Вонтрубського 12 були вихідцями з радянських республік [20]. У загонах БХ і СЗБ-АК чисельність вихідців з Союзу була від декількох до кількох десятків осіб. А в окремих загонах їх чисельність досягала навіть 250 чоловік [21]. Всього ж у складі формувань БХ і СЗБ-АК знаходилося 2 тисячі вихідців з України, Білорусії та ін. союзних республік [22].

Спільні дії українців, білорусів, росіян, грузинів та інших представників Союзу і польських громадян у боротьбі проти гітлерівських окупантів на території Польщі становлять один із самих специфічних напрямків антифашистської боротьби. На відміну від їх спільної боротьби, що велася на окупованій території України і Білорусії, їх діяльність на польських землях пройшла більш складну форму свого становлення і розвитку, особливо на початковому етапі війни. Це пояснюється такими обставинами: галасливою антирадянською пропагандою польського еміграційного уряду і його представництва в країні – Делегатури – та дотриманням ними тактики “двох ворогів” (Німеччини і Радянського Союзу); підступними діями окремих вояків СЗБ-АК і, особливо, Національних Сил

Збройних (НСЗ), які очолював Т.Корцюш, проти лівих сил Опору та радянських громадян; незнанням мови та звичаїв польських мешканців і, невизначеністю ставлення місцевого населення.

Більшість населення Польщі ставилась із співчуттям до військовополонених і різними засобами намагалась полегшити їхню долю. Ризикуючи життям, поляки передавали їм харчі та медикаменти на залізничних станціях і полустанках під час зупинки ешелонів чи конвоювання [23]. Чимало польських селян, яких гітлерівці залучали для вивезення померлих полонених з території таборів, допомагали і там полоненим. Вони приносили їм їжу, медикаменти, підпільну пресу та повідомлення радіо. Польським патріотам вдалося вивезти під виглядом мертвих немало ув'язнених громадян. Багатьом з них вони і надалі надавали допомогу: переховували їх, лікували, кому допомагали зв'язатися з партизанами, а кому повернутися на рідну землю. Без цієї допомоги вони на чужій території не тільки не змогли б вести подальшу боротьбу, але й взагалі існувати. Так, сім'я Панасюк надала сховище і допомогла вступити в боротьбу Івану, Петру і Савелію (п.н.) [24]. Притулок і допомогу М.Петросяну надала сім'я Сидорув [25]. Польські патріоти допомогли врятуватися і вступити в боротьбу О.Белову і його трьом товаришам [26]. І.Шубітідзе і його друзям допомогли сім'ї Мочульських та Л.Алексюк [27]. В.Дегтярьова сховала від фашистів А.Наперковська. Допомога втікачам з гітлерівської неволі набрала таких масштабів, що 23 жовтня 1941 р. палач польського народу, генерал-губернатор Г.Франк був змушений видати спеціальне розпорядження, яке забороняло будь-які контакти польських громадян з полоненими [28]. Проте погрози гітлерівських окупантів не залякали польське населення. Свідченням цього є смертні вирокі полякам, винесені за надання допомоги втікачам з полону, кількість яких зростала. Так, восени 1941 р. був засуджений до страти селянин з Познанщини Л.Байер, який сприяв втечі і переховував двох військовополонених [29]. У грудні 1941 р. гітлерівці розстріляли 10 польських сімей села Сосновце [30]. В селі Тучани Грубешівського повіту жандарми розстріляли 20 селян за надання притулку втікачам з полону. З цієї ж причини було страчено 17 чоловік в селі Орлово Красниставського повіту. Масові арешти гестапо провело в селах Ружанець і Бабіци Білгорайського повіту в результаті доносу про переховування втікачів [31]. У селі Райськ Білостокського воєводства карателі розстріляли 16 червня 1942 р. 149 мешканців, а в Попунці весною 1942 р. – 36 чоловік [32]. За надання допомоги були вбиті чоловіки з сім'ї Коблуковських. Сестри Марія, Антоніна та Гандзя Коблуковські пішли в партизанський загін Н. Халімона, де брали участь у боротьбі з окупантами [33]. Ця допомога, яка дозволила зберегти життя та вступити в подальшу боротьбу з ненависним ворогом не одній тисячі українських, білоруських, російських та інших громадян, була яскравим прикладом антифашистської солідарності та дружби між народами. Українці, білоруси, росіяни та інші вихідці з радянських союзних республік, які опинилися волею військової долі на польській території, з перших же днів повелися патріотично. При першій же можливості вони вступали до лав польських бійців руху Опору, ставали його вірними і надійними солдатами. Вони також створювали свої окремі партизанські загони чи групи, які вливалися в єдиний антифашистський потік. Вони розуміли, що і тут своєю боротьбою вносять певну частку в розгром фашизму, захищають свою землю. Крім цього, єдині цілі боротьби, взаємна підтримка українських, білоруських, польських та інших учасників руху Опору яскраво демонстрували не тільки їх багатонаціональність, але й антифашистську солідарність і дружбу, яка б повинна була покласти кінець віковій конфронтації цих слав'янських народів.

Пліч-о-пліч з поляками боролися українці, білоруси, росіяни, грузини, литовці, євреї, вірмени, узбеки, азербайджанці, дагестанці, аджарці, киргизи, чуваші, татари, ненці, ногайці, удмурти, таджики, башкири та представники інших націй і народностей колишнього Союзу. Всього, як вдалося встановити автору, у визвольній боротьбі польського народу брали участь представники не 17 націй та народностей колишнього СРСР, як це вважають польські історики [34], а – 29 [35]. Перші партизанські підрозділи, створені українцями, білорусами та іншими були сформовані й діяли вже восени 1941 р. 26 вересня губернатор Варшавського округу Л.Фішер змушений був визнати, що солдати і офіцери, які втекли з полону, нападають на німців і створюють серед населення неспокійну обстановку [36].

Серед перших організованих партизанських загонів, що були створені головним чином з колишніх полонених, були, зокрема, формування Я.Ніколаєва, Ф.Ковальова, І.Шубітідзе, Александрова (Максимова), С.Алексєєва, І.Садикова, П.Томілова, О.Раєвського, М.Петросяна, М.Колосова, Н.Халімона, С.Любієва, Вищпанова, Вишнякова, В.Володіна, які діяли у Люблінському воєводстві; М.Слугачова, В.Войченка, А.Андрєєва, Я.Сальникова – у Келецькому воєводстві; П.Фінансова, І.Болесникова, М.Парамонова, І.Дегтярьова, М.Туркова, “Леона” (п.н.) – у Варшавському воєводстві; Костіна, І.Крилова, Льовкіна, Александрова, Л.Смірнова, В.Харитонова, Павлова – в Білостоцькому воєводстві. Всього тільки в кінці 1941 – початку 1942 рр. втікачами з полону було створено 32 загони і групи, які нараховували близько тисячі чоловік [37]. Діяли вони майже в усіх районах окупованої Польщі. В складі цих загонів пліч-о-пліч з поляками воювало чимало українців, білорусів та інших представників союзних республік. Зокрема, в складі загону “Леона” (п.н.) – А.Горчаков, П.Димитров, Леонідас, П.Саплін, О.Свиридів, А.Серовін, П.Шаплін; загону В.Дегтярьова – П.Балдишев, В.Басов, А.Волков, Г.Зайцев, І.Кравченко, М.Лапченко, М.Малий, О.Сапожников, М.Турков, Юсупов [38]; загону І.Шубітідзе – Алабін, Блохін, В.Істомін, Корнаухов, В.Кошелєв, Кузьмич, М.Кушенцов, Серебряков, Толошев [39]. Колишні полонені, вихідці з України, Білорусії та інших республік СРСР, як підкреслює В.Потеранський, “...часто являлись піонерами партизанської боротьби в Польщі” [40].

Участь радянських громадян в антифашистському русі Опору польського народу і його активізація викликали серйозну тривогу в окупантів. В середині грудня 1941р. Г.Франк у зв'язку з цим наголошував, що перед німецькою адміністрацією і перш за все перед поліцією та органами безпеки в генерал-губернаторстві стоять дуже важкі задачі [41]. Широкого розмаху набирає така форма опору польського народу, як саботаж. Тільки в жовтні та листопаді 1941 р. на польських землях було здійснено 10 тисяч акцій такого характеру. Внаслідок кампанії саботажу, що розгорнулася в 1941–1942 рр., випуск продукції основними промисловими галузями в окупованій Польщі зменшився на 30 відсотків [42]. Такі успішні активні дії спричиняли те, що поступово песимізм польського народу змінювався вірою в перемогу над фашизмом. Польські антифашисти в особі українських, білоруських та інших громадян знайшли надійного союзника в жорстокому двобої з гітлерівськими загарбниками.

1. *Сообщения Советского информбюро. Т.1. Июнь-декабрь 1941 г. – М., 1944. – С.30.*
2. *Комсомольская правда. 6 мая 1990; Україна в роки Другої світової війни. 1939–1945 // Матеріали наук.-теорет. конф. – К., 1994. – С.84; Україна у Другій світовій війні: Уроки історії та сучасність // Матеріали міжнар. наук. конф. 27–28 жовт. 1994 р. – К., 1995. – С.129–130.*
3. *Державний архів Російської Федерації, ф. 4459, оп. 12, спр. 222, арк. 165.*

4. ДАРФ, ф. 4459, оп. 12, спр. 221, арк. 126. 5. Datner Sz. *Uciezki jenieckie z niewoli niemieckiej*. – W., 1966. – S.77; Datner Sz. *Uciezki z niewoli niemieckiej w czasie drugiej wojny światowej* // WPH. – 1960. – № 2. – S.122. 6. *20 lat Ludowego Wojska Polskiego*. – W., 1967. – S.344. 7. *Najnowsze dzieje Polski: Materiały i studia z okresu II wojny światowej*. T.10. – W., 1966. – S.248. 8. Тобіаш Ю. *Радянські партизани на польській землі (1941–1945 рр.)* // *Наука і суспільство*. – 1968. – № 9. – С.26. 9. *Archiwum Akt Nowych*, sygn. 202/Ш-8, т.1, к.67. 10. Tobiasz J. *Na tyłach wroga*. – W., 1972. – S.33–34. 11. Rowecka-Mielczarska J. *Ojciec: Wspomnienia córki gen. Stefana Grota-Roweckiego*. – W., 1990. – S.103–321. 12. *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. T.IY.1939–1945. – W., 1966. – S.29–30. 13. Przybysz K. *Walka cywilna Batalionów Chłopskich* // WPH. – 1981. – № 3. – S. 80-81. 14. Gmitruk J. Matusak P., Nowak J. *Kalendarium działalności bojowej Batalionów Chłopskich 1940–1945*. – W., 1983. – S.44–45. 15. Paczyńska I. *O latach wspólnej walki*. – Warszawa-Kraków, 1978. – S.30. 16. Tobiasz J. *Na tyłach wroga*. – W., 1972. – S.208. 17. Gmitruk J, Matusak P., Nowak J. *Kalendarium działalności...* – S. 59. 18. Paczyńska I. *O latach wspólnej walki*. – S.30. 19. Tobiasz J. *Na tyłach wroga*. – S.117. 20. Banach K. *Z dziejów Batalionów Chłopskich: Wspomnienia, rozważania, materiały*. – W., 1968. – S.365, 393. 21. Gmitruk J., Matusak P., Wojdyło W. *Bataliony Chłopskie*. – W., 1987. – S.251. 22. Góra W., Juchniewicz M. *Walczyli razem*. – W., 1972. – S.37. 23. Дегтярев В.И. *Побеждая смерть*. – Ростов н/Д., – 1962; Неверлі І. *Хлопчина з Сальських стенів / Пер. з польськ.* – К., 1965. 24. *Російський комітет ветеранів війни*. Спогади М. Панасюк. – С.9. 25. Sidor K. *Trzeci front: Wspomnienia partyzanta z Lubelszczyzny*. – W., 1955. – S.89. 26. *Державний архів Львівської області*, ф. Р-82, оп. 1, спр. 1, арк. 48–49. 27. *Боевое содружество советского и польского народов*. – М., 1973. – С.228. 28. Тобіаш Ю. *Помощь населения Люблинского воеводства советским военнопленным в 1941–1942 годах* // *Военно-исторический журн.* – 1962. – № 12. – С.112. 29. ДАРФ, ф. 4459, оп. 12, спр. 227, арк. 191. 30. РКВВ. *Спогади Б.Котлярека*. – С.7–8. 31. *Barykada Wolności*. 15 kwietnia 1942. 32. *Под знаменем боевой дружбы*. – М., 1977. – С.126; Gnatowski M. *Puszcza Białowieska była ich domem: Zarys dziejów partyzanckiej brygady "W imię Ojczyzny"*. – W., 1979. – S.27–28. 33. ДАЛО, ф. Р-82, оп. 1, спр. 1, арк. 55. 34. Góra W, Juchniewicz M. *Walczyli razem*. – S.20. 35. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*, ф.п.-78, оп.1, спр. 1, арк. 23; ААН, sygn. 191/XIY – 2, k.2–10; sygn. 191/XXII- 3, k.1; sygn. 192/XXIII- 5, k.2–48; sygn. 219/УІІІ-14, k.92-III; *Archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego*, sygn. III/19/136, k.14–228; sydn. III/19/268, k.10. 36. *Окупация и ruch oporu w dzienniku Hansa Franka*. T.1 – W., 1970. – S.426–427. 37. *Советский Союз и борьба народов Центральной и Юго-Восточной Европы за свободу и независимость 1941–1945 гг.* – М., 1978. – С.30; *Советско-польские отношения в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.* – М., 1982. – С.104. 38. Дегтярев В.И. *Побеждая смерть*. – Ростов н/Д., 1962; Неверлі І. *Хлопчина з Сальських стенів*. – К., 1965; Луковец А. *На польской земле*. – М., 1972. – С.37–39. 39. *НА при РМРБ*, ф. 3500, оп. 4, спр. 284, арк. 45–47. 40. *Под знаменем боевой дружбы*. – С.104. 41. ДАРФ, ф. 7445, оп. 1, спр. 2185/2, арк.159. 42. Дзипанов Р. *Незабываемая страница истории* // *Политическое самообразование*. – 1980. – № 5. – С.65.